

## NEOLİBERALİZMİN KRİZİ VE YENİ DEVLET/YÖNETİM MODELİ ARAYIŞLARI\*

Doç. Dr. Gülise GÖKÇE\*\*

### ÖZET

2007'nin ortalarında ABD'de başlayan ve 2008'in sonlarından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan küresel mali krizin etkileri hale hissedilmektedir. Türkiye de bu krizden kısa süreli de olsa olumsuz yönde etkilenmiş, ancak büyük ölçüde atlatmıştır.

Kriz ile birlikte ABD'de ve Avrupa'nın birçok ülkesinde çok sayıda finansal kuruluş iflas etmiş veya ancak devletleştirilerek ayakta kalmaları sağlanmıştır.

İşte tam bu noktada yıllarca devleti tüm sorunların ana kaynağı görenek devletsizleşmeyi çözüm olarak önerenlerin, piyasayı devlete önceleyenlerin, devleti hatırlamaları ve devleti geri çağırılmaları oldukça dikkat çekicidir. Hatta piyasa mantığına aykırı olarak görülüp değerlendirilen devletin müdahalesinin savunulması da Neoliberalizmin ruhu ile hiç mi hiç bağdaşmamaktadır. Bu bağlamda küresel krizin bir başka özelliği, krizin aynı zamanda bir devlet krizi olarak algılanıp değerlendirilmesidir.

Bu çalışmada öncelikli olarak devletin kriz esnası ve sonrasındaki rolü, Neoliberalizm ve devlet ilişkisi, devletin niteliksel dönüşümü, dönüşümün Türk kamu yönetimi üzerindeki olası etkileri, devletin geleceği vb. sorular ele alınıp tartışılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Neoliberalizm, Neoliberalizmin Krizi, Devlet, Devlet Müdahalesi, Devletin Dönüşümü ve Türk Kamu Yönetimine Etkileri

### ABSTRACT

**Crisis Of Neoliberalism And New Searches For A New State/Government Model**

*Impact of the global financial crisis which began in middle of 2007 in the USA and affected whole world by the end of 2008 goes on. Albeit short term, Turkey has been affected by this crisis negatively, but has substantially overcome it.*

*In conjunction with the crisis, numerous financial institutions in the USA and many European countries bankrupted, but they were sustained by nationalizing.*

*Exactly in this point, it is spectacular that the ones who had prioritized market to the*

\* Bu çalışma 8-10 Ekim 2009 tarihlerinde gerçekleştirilen KAYFOR VII'de sunulan bildirinin genişletilmiş ve kısmen değiştirilmiş halidir.

\*\*Selçuk Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

*state and seen the solution as destatization by seeing the state as the main source of the problems, remembered the state and called state back. Further, advocating market intervention of the state which was thought to be antithetical to market logic, conflicts with the spirit of Neoliberalism at all. Concordantly, another characteristic of the global crisis is the crisis to be perceived and seen as a crisis of the state.*

*In this study, questions about the role of state during and after the crisis, relationship between Neoliberalism and state, qualitative transformation of the state, potential impacts of the transformation on Turkish public administration, future of the state, etc. has been approached and discussed.*

**Key Words:** *Neoliberalism, Crisis of Neoliberalism, State, State Intervention, Transformation of State and Effects on Turkish Public Administration.*

## GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletlerinde 2007 yılının sonlarına doğru başlayıp 2008 yılında doruk noktasına ulaşan küresel mali kriz, domino etkisiyle tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Gerek Amerika ve gerekse Avrupa'da hükümet ve merkez bankalarının almış oldukları olağan üstü önlemlere rağmen krizin sonlandığını söylemek için henüz erken gibi gözükmektedir.

Küresel mali krizin atlatılması için Amerika ve Avrupa'da benimsenen devlet müdahalesine dayalı yöntemler, neoliberal küreselleşme olgusunu ciddi bir biçimde sorgulanır hale getirmiştir. Öyle ki, Amerika ve Avrupa kamuoyunda durumu betimlemek için "Kapitalizmin Krizi", "Keynes'in Yeniden Doğuşu", "Yaşasın Sosyalizm", "Piyasa Tanrıçasının Ölümü", "Neoliberalizmin Sonu ve Devletin Geri Dönüşü", "Hepimiz Yeniden Keynesyeniz", "Friedman öldü, siyaseti can çekiyor" gibi ifadeler ya da söylemlerin kullanımı ciddi bir artış göstermiştir. Benzer retoriklere ülkemizde de rastlamak mümkündür. Bu söylem-retorikler "piyasa tanrıçası" (Demirovic, 2009) olarak nitelendirilen neoliberalizmin temelden sarsıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilir (Tabb, 2008; Özatay, 2009).

Neoliberalizmin sorgulanması, görünürde öldürdüğü, gerçekte ise her zaman varlığına ve mevcudiyetine ihtiyaç duyduğu, daha açık ifade etmek gerekirse onunla sembiyotik bir ilişki içinde olduğu devletin rolü sorusunu gündemin ilk sıralarına taşımıştır (Gambetti, 2009).

Neoliberal ideolojinin "kamu harcamalarının kısıtlanması", kamuda tasarruf önlemleri" gibi söylemleri bir gecede unutulmuş, sermayedarlar devletten yardım alabilmek için adeta sıraya girmiş, dünya genelinde yüksek maliyetli ve kapsamlı ekonomik paketler ya da programlar ardı ardına uygulamaya konulmuş, Bankalar devletleştirilmiştir. Başka bir deyişle devletler, "kapitalizmi

kurtarmak için” (Candeias, 2008) her türlü çaba, gayret ve önlemlerden kaçınmamıştır. Dolayısıyla devletin rolü bir anda değişmiş benzetilmektedir.

Bu değişimin, paradigma değişimi ile eşanlımlı olup olmayacağı konusunda herhangi bir şey söylemek için henüz erkendir. Tartışmalarda devlet müdahalesinin paradigma değişiminin habercisi olmasa da, yeni bir dönemin (“New New Deal”) başlangıcının ilk işaretleri olduğu yönünde görüş birliği mevcuttur (Posner, 2009; Candeias, 2008 ve 2009; Panitch, 2009; Demirovic, 2009; Wolff 2009). Bu bağlamda Candeias, kapitalizmin neoliberal ideoloji hegemonyası altında gelişme döneminin sona yaklaştığını, krize yönelik devletin müdahalesinin strateji ve paradigma değişiminin işareti değil ise de, neoliberal inançtan kopuşun bir göstergesi olduğunu ve bu nedenle sistem olarak kapitalizm terk edilmese de yeni bir döneme girileceğinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir (2008:8).

Ancak bu yeni dönemin niteliği ve gelişim çizgisinin yönü konusunda henüz net bir tablo oluşmuş değildir. Bunun da temel nedeni, tartışmaların küresel mali krizin sosyal sonuçlarından çok mali sonuçları üzerine yoğunlaşmış olmasıdır. Bunun doğal bir sonucu olarak krizin aslında toplumsal bir krizi yansıttığı gerçeği dikkatlerden kaçmışa benzetilmektedir. Bu gerçeği neoliberalizm savunucularının tutumu açıkça ortaya koymaktadır. Neoliberalizm savunucuları, devletin müdahalesini pansuman tedbirine benzeterek tekrar geri çekilmesinin doğru bir yöntem olacağını belirtmektedirler. Buna karşılık karşıt gruptakiler ise, eşitlik ve zenginlik vaad eden neoliberal dönemin fakirlik ve yoksulluktan başka bir şey getirmediği, dolayısıyla krizin de gösterdiği gibi neoliberal ideolojinin sona geldiğini ve sosyal bir yeni dönemin kaçınılmaz olduğuna vurgu yapmaktadırlar (temsilen bkz. Demirovic. 2009).

Tüm dünya ülkelerini etkisi altına alan bu krizin, ülkemizi de etkilememesi kuşkusuz söz konusu değildir. Ülkemiz, “IMF-ABD-AB” (Öniş ve Şenses, 2007) üzerinden hem küresel hem de bölgesel sisteme tam olarak eklenmiştir. Bu nedenle dünyadaki gelişmelerin ülkemizin siyasi, ekonomik ve sosyal sistemine yansması kaçınılmazdır. Bu açıdan devletin rolünün gelecekteki olası niteliği sorusu bizi de yakından ilgilendirmektedir. Çalışmamızın ana konusunu da bu soru oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız kapsamında öncelikle şu noktalar ele alınıp irdelenmeye çalışılmaktadır:

- Neoliberal İdeoloji ve devlete atfettiği rol, mali kriz ve buna yönelik devlet müdahalesinin biçimi ve dayandığı devlet ve piyasa anlayışının niteliği;
- Devlet müdahalesinin neoliberal paradigma ile örtüşüp örtüşmediği

ve devlet-piyasa ilişkisinde devlet rolünün değişiminin olası yönü ve niteliği;

- Değişen Devlet rolünün Türk Kamu Yönetimi Sistemi üzerine olası etkileri.

Aşağıda bu konuların her birine mümkün olduğu ölçüde değinilmeye çalışılmaktadır. Kuşkusuz konu çok yönlü ve karmaşıktır. Her bir başlık ayrı bir çalışma konusu olacak niteliktedir. Bu nedenle konular ana sorumuza katkıları açısından irdelenmekte, çoğu zaman ana kaynaklara referans yapmakla yetinilmektedir.

### **NEOLİBERALİZM VE DEVLET**

Neoliberalizm genelde devletin rolü açısından, daha doğrusu devletin rolü sorusu üzerinden tartışılmaktadır. Dolayısıyla tartışmalarda neoliberalizm ile devlet arasında doğrusal bir ilişki ya da paralellik kurulmaktadır. Bu bağlamda neoliberalizmin ulus devleti çökerttiği ya da devleti oradan kaldırdığı tezi çok yaygındır (temsilen bkz. Çoban, 2002:124). Bu nedenle küresel mali krize devletin müdahale edişini "devletin geri dönüşü" olarak nitelendirmek de pek şaşırtıcı değildir.

Neoliberalizmin "devleti ortadan kaldırdığı ya da işlevsizleştirerek sönmülendirdiği" (Çoban, 2002) tezi, devlet ile piyasa arasında yanlış bir ikilik yaratmaktadır. Kurgulanan devlet-piyasa denklemi, devlet ve piyasanın kapitalist üretim biçiminin vazgeçilmez, yani birbirlerini tamamlayan ve böylece birbiri ile iç içe geçmiş unsurları olarak değil, sanki birbirleri ile hiç ilişkisi olmayan ve böylece birbirlerini dışlayan olgularmış gibi sunulmaktadır (Pierson, 2000; Tilly, 2001; Wallerstein, 1998). Bu da sanal bir ikilemin oluşmasına yol açmaktadır. Gerçekte ise biri olmadan diğersinin var olması söz konusu değildir. Piyasalar devlet eliyle oluşturulmaktadır ve piyasanın işleyiş biçimi, devletin egemenliği aracılığıyla şekillenmekte ve garanti altına alınmaktadır. Devletsiz piyasanın oluşması ve varlığını sürdürmesi mümkün değildir (Wallerstein, 2004; Jessop, 1982 ve 1990). Dolayısıyla devlet, piyasanın liberalleşmesi ve özellikle de piyasanın oluşturulması ve işleyiş sürecinde her zaman önemli bir aktördür. Bu açıdan bakıldığında devlet, hiçbir zaman yok olmamıştır ki geri gelsin (Rilling, 2008; Panitch, 2009; Demirovic, 2009; Wolff, 2009). Ancak şu da bir gerçektir ki, sermayenin biçim değiştirmesi ile birlikte devletin yapısında da bir değişim söz konusu olmuştur. Devletin yapısı, neoliberal dönemle birlikte sermaye lehine doğru bir kayış göstermiştir. Devlet hiçbir dönemde sahneden çekilmemiş, aksine dönüştürülmüştür (Güzelsarı, 2008).

Kısaca tartışmalarda sıkça rastlandığının aksine neoliberalizmin zayıf bir devletten ziyade güçlü bir devlet modeli öngördüğü, ancak bu güçlü devlet modeline piyasanın işleyişinin güvenliğini sağlayıcı bir işlev yüklediği söylenebilir. Özellikle "yarı-çevre" (Öniş, 2006) ülkelerde neoliberal küreselleşmenin kurumsallaştırılması sürecinde ciddi sorunların yaşanması ve bu sorunların neoliberal ideolojiye karşı muhalif oluşumlara yol açması nedeniyle devletin rolünde strateji değişikliğine gidilmiştir. Bu süreçte "minimal devlet" söylemi "etkin devlet" ya da "güçlü devlet" söylemi ile ikame edilmiştir (Gökçe, 2007). Ancak söylem değişikliği, siyasal olanın önceliğine ve belirleyiciliğine yol açan ya da devlete, itibarını geri iade eden bir durum değildir. Aksine bu söylemsel değişim, yarı-çevre ülkelerde neoliberal politika ve stratejilerin uygulanmasının tehlikeye girmesiyle, neoliberalizmin uygulanmasından sorumlu olan devletin yeniden yapılandırılmasının yansımasıdır (Kerman, 2006).

Foucault (1991) neoliberalizmi, iktidar sahiplerine devleti piyasa ile yönetmeye imkan sunan pratik bir ideoloji, bir strateji olarak tanımlamaktadır. Bourdieu (1998) ise, neoliberalizmi, toplumun yeniden inşasına yönelik siyasal bir eylem programı, piyasa mantığının toplumsal yaşamda kurumsallaştırılması çabası olarak tanımlamaktadır (akt. Çoban, 2002:125). Foucault'un tanımında söz konusu olan, piyasa mantığının toplumun tüm alanlarına hakim kılınması değil, daha çok piyasa ve rekabetin işlemesi için toplumsal koşulların düzenlenmesidir. Bourdieu'ya göre ise neoliberalizm, elitlerin toplumu piyasa mantığı doğrultusunda dönüştürmek için yukarıdan aşağıya dayattıkları bir ideoloji, bir programdır.

Tartışmalarda neoliberalizm, daha çok Bourdieu'un çizgisine yakın şekilde ele alınıp irdelenmektedir (bkz. Güler, 2003; Gül 2004; Bayramoğlu, 2005; Güzelsarı, 2008). Neoliberalizmin, 1929 sonrası uygulanan sosyal refah devleti anlayışını ortadan kaldırıp, devletin işlevini yeniden serbest piyasa anlayışına uygun hale getirmenin ve toplumsal alanın piyasa mantığına göre yeniden inşa edilmesinin projesi olduğu yönünde tartışmalarda genel bir uzlaşma söz konusudur. Nitekim neoliberalizm, ekonomik ve sosyal yapıları değiştirdiği gibi kamu yönetimi yapılarını ve örgütlenmelerini de değiştirmiştir. 1970'lerde yaşanan krizin ardından yaşanan yeniden yapılanma sürecinin yönü ve biçimi, Amerika ve İngiltere'de eşzamanlı olarak "toplumsal sorunların çözümünün aracının devlet değil, aksine sorunların kaynağının devlet olduğu ve piyasanın her türlü sorunun çözümü olduğu" saptaması ile ortaya çıkmıştır (Öniş,1999; Öniş, 2006; Öniş ve Şenses, 2007). Artık piyasa devlete öncelenmiş ve devlete, piyasaya müdahale etmeme, piyasanın işleyişini güvence altına alma işlevi yüklenmiştir. Başka bir deyişle bu yeni strateji, "daha az devlet, daha çok

piyasa" şeklinde simgeleşmiştir. Bu bağlamda neoliberalizmin özünü, devletin küçültülmesi stratejisi oluşturmuştur. Devletin küçültülmesi ise, özelleştirme ve deregülasyon yolu ile gerçekleşmiştir. Neoliberalizmin temel kavramı "yönetişim"dir. Yönetişim, devlet otoritesini bürokrasi, sermaye ve özel sektör arasında paylaşmaktadır. Karar alma sürecinde bu üç aktör eşit konumdadır. Bu bağlamda yönetişim, toplumların yönetiminin siyasetten ayrıştırılması, yönetimin bağımsızlaşması ve bağımsız kurum ve kuruluşlara devredilmesidir. Böylece neoliberalizm, yönetim-siyaset ikilemini yeniden gündeme taşımıştır (Güzelsarı, 2008).

Neoliberal devlet, yönetişimci iktidar yapısını "yerelleşme" ("desantralizasyon") söylemi ya da "yerellik" ("subsidiarite") ilkesi üzerine inşa etmiştir (Güler, 2005).

Birçok yarı-çevre ülkede olduğu gibi Türkiye'de de neoliberal politika ve reformların uygulanmasını, Öniş'in de vurguladığı üzere, "gönüllü bir süreç olarak algılamamak gerekir" (2006:14). Türkiye gibi yarı-çevre ülkeler, yaşadıkları ekonomik krizlerin üstesinden gelebilmek, ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla dış borç ve yabancı sermaye girişine dayalı neoliberal modeli benimsemek zorunda kalmışlardır. Bu sürecin başlatılmasında ise IMF, Dünya Bankası, OECD ve DTÖ gibi dış aktörler kilit bir rol üstlenmişlerdir (Öniş, 2006:14-15; Öniş, 1999:393-41; Öniş ve Şenses, 2007:251-286). Ancak bu küresel güçlerin yarı-çevre ülkelerde politika dönüşümlerini tek başlarına gerçekleştirdiklerini söylemek mümkün değildir. Bu küresel güçler, politika dönüşümlerinde her ne kadar önemli bir rol oynasalar da, bu güçlerin politikada önemli bir dönüşüme yol açabilmeleri için, bunları destekleyen bir ülkeçi kolalisyonun paralel gelişimine mutlaka ihtiyaç bulunmaktadır (Öniş ve Şenses, 2007:255-259). Başka bir deyişle neoliberal politikaların uygulanması sürecinde dışsal aktörlerin yanı sıra ilgili ülkelerin siyasi liderleri ve ülkeçi güç bloğu kilit rol oynar. Özellikle bu süreçte karizmatik siyasi liderlerin rolü hayati önemdedir. Bunun en önemli göstergesi, liderlerin siyasi arenadan ayrılması ile birlikte dönüşüm sürecinin yavaşlaması ya da durmasıdır. Bu durum Öniş tarafından Turgut Özal örneğinde kapsamlı bir biçimde açıklanmaktadır (2006).

## **KÜRESEL MALİ KRİZ VE DEVLET MÜDAHALESİ**

İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk defa sermayenin başat ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, Avrupa'nın diğer ülkeleri, Japonya ve hatta Çin aynı zamanda ekonomik durgunluğa girmiş ve uzun yıllar sonra tarihlerinin en büyük küçülmelerini yaşamışlardır.

Geçmiş krizlerde söz konusu olduğu gibi bu sefer krizin etkilerini kriz yönetimi ile sınırlı tutmak ya da yarı-çevre ülkeler üzerinde yoğunlaştırmak mümkün olmamıştır. Kriz, bu sefer tam olarak piyasa kapitalizminin kalbini vurmuş ve oradan dalga dalga yayılmıştır (Candeias, 2009). Birçok dünya ülkesinin krizleri önleyici ve kalkınmayı hızlandırıcı bir model olarak benimsedikleri Neoliberal ideoloji, boyutları henüz tam olarak kestirilemeyen küresel mali krizin yaşanmasına yol açmıştır (Wolff, 2009).

Neoliberal politikaların sonucu olarak ortaya çıkan küresel mali krize eski düzenleyici mekanizmaların etkinleştirilmesi ile çözüm üretilmeye çalışılmış ve bu bağlamda krizle bankalar kurtarılmış, borçların ve risklerin sosyalleştirilmesi ile mücadele edilmeye çalışılmıştır (Candeias, 2009:21). Kısaca, kriz sonrası Amerika ve Avrupa'da bankaları devletleştirme ve piyasaları düzenleme eğilimi giderek artmıştır (Demirovic, 2009:46). Bu ise, kriz yönetiminde devlet müdahalesinin yeni bir biçimini oluşturmuştur (Candeias, 2009:22).

Yeni yönetim/devlet modeli arayışının, bazılarının iddia ettiği gibi "Keynesçi devlet anlayışına geri dönüş" ile sonuçlanıp sonuçlanmayacağı henüz belli değildir. Ancak şu da bir gerçektir ki, küresel mali kriz, neoliberal politika ve programların çok da gerçekçi ve tüm sorunların çözüm stratejisi olmadığını da ortaya koymuştur. Bu nedenle dünyanın içinde bulunduğu küresel kriz, paradigmadan kopuş değil, ancak daha dengeli bir küreselleşme sürecinin inşası için bir fırsat olabilir. Bunun için ise yeni bir siyasi irade gereklidir. Oysa krizi çözmek için benimsenen araçlar, neoliberalizmin yeni bir versiyonun oluşmakta olduğunun işaretlerini vermemektedir. Demirovic'in ifade ettiği gibi, "bu krizde de devletin piyasaya karşı değil, piyasa ile birlikte yöneteceği iddiaları" giderek artmaktadır (2009:49). Amerika'da Başkan değişmesine rağmen Bush döneminin politika ve stratejileri devam ettirilmektedir. Bu stratejinin özünü, etkili ancak kısa vadeli devlet müdahalesi anlayışı oluşturmaktadır (Wolff, 2009:112). Bu müdahale biçiminin krizi sonlandıramayacağı da açıkça görülmüştür. Bunun da temel nedeni, neoliberal politikalar doğrultusunda devlet eliyle oluşturulan küresel mali sistemin büyük bölümünün her türlü düzenleme ve kontrolden yoksun oluşudur. Gerçi bu türlü boşluklar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan riskler ve sorunlar neoliberalizmin kendi iç dinamiğinden kaynaklanmaktadır (Panitch, 2009:86). Neoliberal program uygulayıcıları neoliberalizmin kendi iç dinamiği nedeniyle kırılğan bir yapıya sahip olduğu ve her zaman kriz üretme potansiyelinin yüksek olduğunun bilincindedirler. Ancak bu durum, neoliberal küreselleşmenin öngördüğü küresel üretim ve yaşam biçiminin üstlenilmesi için bilinçli olarak belirli toplumsal güçlerin zayıflatılması ve işlevsizleştirilmesi amacıyla kullanılmıştır (Candeias, 2009:22). Candeias'a göre, kriz sonuçlarının

kontrol altında tutulabildiği ve etkilerinin sosyalleştirilebildiği ölçüde aktörlerin neoliberal programa oldukça ilgi duymaları neoliberalizmin genelde ve özelde en önemli özelliğidir. Bu nedenle bu krizin de geleneksel neoliberal çerçevede yönetilmeye çalışılması çok şaşırtıcı olmadığı gibi, devlet müdahalesinin biçimi ve şekli neoliberal gelenekle niteliksel bir kopuşun ifadesi olarak yorumlanmalıdır (2009:23).

Ancak Amerika ve Avrupa'da krizle etkin müdahale adına alınan önlemlerin "liberal müdahalenin" çok ötesine geçtiği de bir gerçektir. Devletin trilyonca dolar ya da euro tutarında piyasaya sıcak para pompalamasını, bankaları tamamen ya da kısmi devletleştirmesini herhalde kimse neoliberal delojinin temel ilkesi ile bağdaştırmayı söyleyemez (Candeias, 2009:27).

### **NEOLİBERAL İDEOLOJİNİN GELECEĞİ**

Açıklamalarımızda bu konuya yer yer değinilmiş olsa da, çalışmamızın ana konusunu oluşturması nedeniyle konunun aşağıda yeniden sistematik bir biçimde ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Neoliberal ideolojinin şimdiye kadar olduğu gibi devam edip etmeyeceği ya da bir dönüşüme tabi tutulup tutulmayacağı sorusuna doyurucu bir yanıt bulmak için, başta Amerika olmak üzere Avrupa'nın krize çözüm üretme amacıyla başvurdukları yöntemlere bakmak gerekir diye düşünüyoruz.

Hem Amerika hem de Avrupa'nın birçok ülkesinde krize verilen ilk tepki, hiç kuşkusuz para politikası yönünde olmuştur. Genel olarak bakılacak olursa, neredeyse piyasaya bedava para sunulduğu söylenebilir. Devletlerin "lender-of-last-resort" (Candeias, 2009:23) rolünde zor durumdaki büyük şirketlere kredi verme stratejisi ile neoliberalizmi bugüne kadar olduğu gibi devam ettirmek istedikleri görülmektedir. Dolayısıyla da Amerika ve Avrupa'da uygulamaya konan ekonomik program ve paketler, neoliberalizmin olumsuz sonuçlarının neoliberalizmi kurtarma adına devlet tarafından karşılanmasından başka bir şey değildir. Ancak devletin tüm bu girişimlerinin krizi henüz sonlandıramadığı ve dolayısıyla devlet müdahalesinin neoliberalizmi kurtarma yolunda sınırlarına ulaştığı da bir gerçektir (Wolff, 2009).

Devletin piyasaya "owner of last resort" ve "market maker of last resort" (Candeias 2008:8) işlevinde müdahale etmesi ve böylece devletin ekonomi politikasında pek de alışık olunmayan bir müdahale yöntemi benimsemesi neoliberal paradigma ile pek bağdaşır değildir. Bu nedenle tartışmalarda devlet müdahalesinin çoktan "liberal müdahalenin" ötesine geçtiği ve müdahalenin piyasanın neoliberal manada dinamikleştirilmesi bağlamında değil, daha çok



Keynesçi çizgide gerçekleşme eğiliminde olduğu yönünde yorumlara rastlamak mümkündür (bkz. Candeias, 2009:23). Ancak kapitalizmin 1970'li yıllarda Keynesçi politikaların başarısızlığı üzerine "Neoliberal" bir dönüşüm geçirmiş olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, kriz sonrası yeni yönetim ya da devlet modeli arayışının "Uluslar arası Keynesçilik" ya da "küresel refah devleti" anlayışı ile sonuçlanması pek ihtimal dahilinde gözükmemektedir. Aynı şekilde neoliberal politikaları da hiçbir şey olmamış gibi devam ettirmek mümkün gözükmemektedir.

Bu nedenle de her ne kadar açıktan söylenmese de, dünyada yeni bir yönetim modeli ya da devlet modeli arayışının söz konusu olduğu açıktır. Bu bağlamda tartışmalarda Candeias'ın (2009) ifadesiyle "post-neoliberalizm" ya da Panitch'in (2009) deyimiyle "New New Deal" olarak adlandırılan neoliberalizmin yeni bir versiyonu dillendirilmeye başlanmıştır. "Post-Neoliberalizm" ya da "New New Deal" terimleri, başta Amerika olmak üzere Avrupa'da devletlerin son yetmiş yılın en büyük ekonomik krizi ile mücadelede uyguladıkları programlardan hareketle geliştirilen ve neoliberalizmin yeni biçimini ifade etmek için formüle edilen bir kavramdır. Bu bağlamda devletlerin ekonomik krizin atlatılması için ortaya koymuş oldukları politika ve stratejileri şu şekilde özetlemek mümkündür (AKP Kitabı, 2010; Denhardt ve Denhardt, 2006; Candeias, 2009; Panitch, 2009):

- i) Kamusal Altyapıya yatırım yapmak ve böylece kamusal istihdam imkanlarını arttırmak (hastane, okul, ulaşım alanlarına yatırım yapmak);
- ii) Kamu faaliyet alanlarının sınırlarının genişletilmesi ve böylece kamunun yeniden yapılandırılması (Devletleştirme girişimleri);
- iii) Neoliberal ideolojinin temel araçlarından biri olan özelleştirme'nin askıya alınması;
- iv) Mali piyasaları kontrol altına almaya yönelik ciddi ve kapsamlı düzenleyici politika ve mekanizmaların geliştirilmesi ve uygulanmaya konulması.

Tüm bu gelişmelerin neoliberalizmin kendini yeniden üretme sürecine işaret ettiği ve bunun tüm engelleme girişimlerine rağmen yeni bir döneme yol açacağı söylenebilir. Çünkü bu kriz, sermayenin el değiştirmesi ile dahi sonuçlanabilecek bir kriz değildir. Bugünkü kriz, piyasanın işleyiş biçimini topyekün tehdit eden bir nitelik taşımaktadır (Candeias, 2009:28). Bu nedenle de neoliberalizm savunucuları dahi devletin müdahalesini talep etmekte ve bunu devletin görev ve işlevlerine atıf yaparak meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar.

Açıklamalarımız ışığında sonuç olarak; bugünkü krizin ardından da 1929 ekonomik buhranının ardından gerçekleşen strateji değişikliği olduğu gibi bir strateji değişikliğinin yaşanması kaçınılmaz gözükmektedir. Bu bağlamda dünya genelinde devlet-piyasa ilişkisinin yeniden tanımlanması ve kurumsallaşması sürecine girildiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda bundan böyle devletin denetleyici ve düzenleyici niteliği ön plana çıkacağı bir dönem söz konusu olacak gibidir (bkz. Öniş, 1999).

## **NEOLİBERALİZMİN YENİ BİÇİMİ VE TÜRK KAMU YÖNETİMİ**

Amerikan merkezli yaşanan küresel mali krizin ardından Amerika'da ve Avrupa'da yaşanan devletin rolünde gözlemlenen olası değişikliğin ülkemize, daha açıkçası Türk Kamu Yönetim Sistemine olası yansımaları sorusu önem kazanmaktadır.

IMF ve Dünya Bankası gibi ulusötesi aktörler ile işbirliği içerisinde uygulanan Neoliberal ideolojinin bir sonucu olarak Amerika ve Avrupa'da olduğu gibi, ülkemizde de "devletin başta ekonomi olmak üzere sosyal yaşamın diğer alanlarından da çekilmesi gerektiği" söylem ve sloganı gündemin ilk sıralardaki yerini hep koruya gelmiştir. Amerika ve Avrupa'da yaşanan krizle birlikte görülmektedir ki bu söylemin yol açtığı kriz çok derindir ve bu krizle mücadele daha uzun bir zaman alacağına benzemektedir. Kuşkusuz bu ülkemiz için de geçerlidir.

Küresel mali krizle birlikte Türkiye, öngörülen büyüme oranını revize etmek zorunda kalmış, işsizlik, istihdam ve işgücüne katılma oranlarında da kayda değer bir düşüş yaşamıştır (TÜİK, 2010). Ancak yine de Türkiye bu küresel krizden neoliberalizmin lideri konumundaki birçok ülkeden daha az etkilenmiş benzemektedir. Türkiye ekonomisi birçok ülkeye kıyasla büyüme eğilimine girmiş, işsizlik oranı azalmasa da en azından kontrol altına alınmış ve piyasanın işleyişi sağlanmıştır (Özatay, 2009). Bu gelişmede de siyasi iktidarın açıklamış olduğu ekonomik paketlerin rolü olduğu tartışma götürmez. Ancak bu ekonomik paketlerin neoliberal politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan tüm sorunları gidermesi de kuşkusuz söz konusu değildir.

Türkiye'de yaşanan Amerika ve Avrupa'nın aksine mali kriz değil, reel sektör krizidir. 2001 krizinden Türkiye uyguladığı yapısal reformlar sayesinde mali açıdan güçlenerek çıkmıştır. Ancak buna karşılık reel sektör kırılmalı bir yapıya sahiptir. Genel olarak reel ekonominin özellikle bazı kilit sektörlerinin yeterli düzeyde rekabet gücüne sahip olmaması Türkiye'de yaşanan sıkıntıların temel nedeni olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Türkiye, yabancı sermaye girişi ve dış

borçlanmaya dayalı büyüme modelinden kaynaklanan borç sarmalının üstesinden gelebilecek bir yapıyı henüz oluşturmuş sayılmaz. Bu nedenle Türkiye'nin öncelikle rekabet gücünü artırıcı önlemleri alması kaçınılmazdır (Öniş, 2006).

Bu kısa açıklamadan sonra şimdi krizin sonuçlarının Türk Kamu Yönetimi Sistemine nasıl yansıma bulacağı sorusuna yönelebiliriz. Düşüncelerimiz maddeler halinde sunulmaya çalışılmaktadır:

- i) Türkiye, IMF-ABD-AB üzerinden küresel sisteme eklenmiştir. Hal böyle olunca Türkiye, sosyal, siyasi ve ekonomik alanda hızlı bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Bu dönüşüm süreci iyi yönetilemez ise, Türkiye her türlü krizlere ve etkilere daha açık hale gelme riski ile karşı karşıya kalabilir (Öniş ve Şenses, 2007: 271 ve dev.).
- ii) Neoliberal ideolojinin özünü oluşturan "devletin küçültülmesi" politikası çerçevesinde yapılan düzenlemeler, devletin idari kapasitesini zayıflatmış, başka bir deyişle devletin müdahale yeteneğini sınırlandırmıştır (Gökçe, 2006; Öniş ve Şenses, 2007). Bu sürecin doğal bir sonucu olarak devlet, ekonomi ve toplumsal konularda politika belirleme sürecinde küresel aktörlerle birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu krizle birlikte bu durumun artarak devam edeceği varsayılabilir.
- iii) Bu kriz sonrası ortaya çıkacak yeni devlet ya da yönetim modeline göre Türkiye kendisini yeniden konumlandıracaktır. Devletin rolü konusunda yaşanacak olası değişime uygun olarak Türkiye'nin kendisini merkeze yeniden eklemeye olasılığı çok yüksektir. Şimdilik ise Türkiye büyük olasılıkla neoliberal paradigmanın öngördüğü politika ve stratejileri uygulamaya devam edecektir.
- iv) Neoliberal ideoloji, ulus devletleri dönüştürmüş ve bu bağlamda ulusal kimliği zayıflatmış, buna karşılık yerel kimlikleri ve etnik kimlikleri öne plana çıkararak kimlik pazarlığına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla kimlik siyaseti merkezi bir konuma gelmiştir (Keyman, 2008). Neoliberal küreselleşmenin ulus devletleri ortadan kaldırmayıp hala ulus devletler kurduğu düşünülürse, parçalanmış ruhunun ne gibi sonuçlar doğuracağı açıktır.
- v) Felsefesi ve özü sorgulanmadan uygulanan neoliberalizm, bir yandan yasama-yargı-yürütme arasında sorunlar, öte yandan kurumlararası eşgüdümü zorlaştırarak çatışmalara yol açmaktadır. Buna bağlı olarak "siyaset alanının krizi" (Keyman, 2008:15) ile karşı karşıya bulunmaktadır. Sosyal adalet, özgürlük, katılım, dayanışma, uzlaşma, hoş-

görü gibi demokratik değerler, yani demokrasi kavramının kullanımı giderek artmakta, ancak bağlamından koparılarak araçsallaştırılmakta ve işlevselleştirilmektedir. Çünkü kamu yararının, kamusal tartışmanın ve kamusal olanın önemi giderek gerilemekte, buna karşılık tüketim ve eğlence kültürü giderek hakim ideoloji konumuna gelmektedir. Başka bir deyişle, toplumsal, kültürel ve siyasal alanda da pazar mantığı belirleyici olmuştur. Buna bağlı olarak da siyaset yapma biçimi, oy verme davranışı, tüketici davranışı gibi davranış kalıpları da değişmiş ve değişmektedir. Siyasi iktidarlar, küresel aktörler ile işbirliği içerisinde belirli politikaları ve stratejileri uygulayabilmek için güçlü ve geniş seçmen kitlesi desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Seçmen desteğinin kazanılması ve sürekli kılınması için ise çıkarların birleştirilmesi, yani karşılıklı etkileşime girilmesi ile mümkündür. Örneğin, bu amaç doğrultusunda güç bloğunda yer almayan çiftçiler, tarımsal destek primleri ile ödüllendirilerek koalisyona dahil edilmektedir. Seçmen davranışı konusundaki araştırmalar, seçmenlerin oy verirken birçok faktörün yanı sıra ekonomik durumlarını, gelecek beklentilerini vb. faktörleri dikkate aldıklarını ortaya koymaktadır (temsilen bkz. Akarca ve Tansel, 2006 ve 2007). Bu açıdan seçimlerin ekonomik faktörler tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda ekonomik açıdan iyi ve olumlu bir gelecek tasavvuru oluşturabilen siyasi partilerin seçimlerden daha başarılı çıkma imkanına sahip oldukları söylenebilir.

- vi) Neoliberal ideolojinin etki alanında bulunan kamu personel sistemi bu krizden yine en fazla etkilenen alan olmaya adaydır. Bu bağlamda kamu personel sisteminde Pazar mantığı ekseninde olası değişiklikler beklenebilir. Yeni dönemde bu yönde değişime gidileceği gözlemlenmektedir.
- vii) Türkiye'nin küresel krizin etkilerini sınırlandırması ve toplumsal uzlaşmayı sağlayabilmesi için uygulayacağı en önemli yöntemlerden biri, kamunun faaliyet alanının yeniden tanımlanması ve gerekirse sınırının genişletilmesidir. Özellikle Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan işsizliğin azaltılması için kamusal istihdam kaçınılmaz gözükmektedir. Bu bağlamda Neoliberal ideolojinin en önemli araçlarından biri olarak öngörülen özelleştirme stratejisi, ülkemizde istihdam yaratmaktan çok istihdamı azaltıcı yönde bir işlev görmüştür. Ayrıca denetim mekanizması yeterince işletilemediği için, çoğu zaman özelleştirme rant sağlama aracına dönüşmüştür (Fukuyama, 2005). Dolayısıyla özelleştirme kamu istihdamını daraltmış, kamu hizmetinin maliyetini artırmış ve

sosyal hakların tırpanlanmasına yol açmıştır. Bu açıdan “kamu hizmeti” ve “kamu yararı” kavramlarının yeniden tartışmaya açılması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

- viii) Neoliberal ideoloji, dengesizlik ve eşitsizlik üzerine kuruludur. Başka bir deyişle neoliberal politikaların doğal bir sonucu olarak toplumda eşit ve adil bir gelir dağılımı söz konusu değildir. Toplumun üst sınıfı ve orta sınıfın belirli kesimleri ekonomik açıdan konumlarını ve durumlarını geliştirirken, toplumun orta sınıfın bazı kesimleri ile alt gelir grubunda yer alanların ekonomik durumları kötüleşme eğilimi göstermektedir (TÜİK, 2008 ve 2010). Krize bağlı olarak toplumun alt gelir grubunda yer alanların yaşam standartları düşebilir ve bu grupta yoksullaşma oranının daha da yükselme ihtimali söz konusu olabilir.
- ix) Mali kapasite açısından yeterince güçlü olmayan Türkiye'nin istihdamı sağlamak ve böylece işsizliği önlemek amacıyla kamu istihdamını öncelikli siyasi hedef haline dönüştürmesi ve bu kapsamda özelleştirme programına ara vermesi pek mümkün gözükmemektedir. Özelleştirmeden elde edilen gelirlerin kamu yatırımına yönlendirilmesinden ziyade sosyal yardım olarak seçmenlere aktarılması olasılığı da fazladır. Çünkü siyasi iktidarların geniş seçmen kitlesine ihtiyacı vardır. Siyasi iktidarlar bu desteği sağlayabilmek amacıyla özellikle seçim öncesinde teşvik ve destek politikaları uygulama yoluna gitmektedirler ve hatta gitmek zorundadırlar. Zira neoliberal ideoloji siyasi partileri de pazar mantığına göre siyaset yapmaya zorlamıştır. Buna bağlı olarak da muhalefet etkisizleştirilmiş, düşünme ve eleştiri kültürü yok edilmiş, her konuyu bilen medyatik aydınlar yaratılmış, gerçeklik medyaya endeksli hale getirilmiş ve böylece görme, düşünme ve araştırmanın yerine geçmiş ve bunun sonucu olarak da bilgi sahibi olunmadan fikir sahibi olunmuştur. Hal böyle olunca siyasi partiler de seçmen teveccühünü kazanmak amacıyla popülist ve müşteri ağırlıklı politikalar çerçevesinde birbiriyle yarışmak zorunda kalmaktadırlar. Kim kendini iyi pazarlar ve seçmenin inanmasını sağlarsa, onun seçimi kazanma şansı daha yüksektir. Dolayısıyla kimse olguların kaynağını ve bunların çözümüne ilgi duymamaktadır. İlgi duyulan tek şey, herkesin kendi ölçeğinde tüketimine yetecek mali desteğin hükümet eden ya da edecek partiler tarafından sağlanıp sağlanmamasıdır (Akarca ve Tansel, 2006).
- x) Bir yandan siyaset pazarlaştırılırken, diğer yandan siyaset güvenleştirilmektedir. Siyasetin güvenleştirilmesi, siyasi alanın güvenlik

temelinde sınırlandırılmasını ve yeniden şekillendirilmesi çabasını ifade etmektedir (Keyman, 2008:14). Başka bir deyişle siyasetin güvenlikleştirilmesi, siyasetin odağına toplumsal huzur ve güvenin sağlanması ve demokratik sistemin güvenliği ve geleceği sorusunu yerleştirerek, demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açabilmektedir. Bu bağlamda siyaset giderek "bizden-bizden olmayanlar" ya da "dost-düşman" denkleminde indirgenerek yürütülmekte ve bunun doğal bir sonucu olarak hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına meşruluk kazandırılmaya çalışılmaktadır.

### **SONUÇ YERİNE: NE YAPILABİLİR?**

Amerika'da başlayan ve tüm dünyayı kasıp kavuran kriz sonrası devletin rolünde yaşanacak olası değişim ve bu değişimin niteliği henüz tam olarak ortaya çıkmış değildir. Bu nedenle oluşum içerisinde olan ve oluşumunu tamamlaması geçmiş deneyimlerden daha birkaç yılı gerekli kılan yeni devlet ya da yönetim modelinin şu anda ülkemize yansması söz konusu değildir. Dolayısıyla Türkiye bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da neoliberal politikaları uygulamaya devam edecektir. Krize müdahale şekli de bunu açıkça göstermektedir. Ancak neoliberalizmin dengesizlik, eşitsizlik ve kriz üretici yapısı göz önünde bulundurulduğunda, bu ideolojiyi toplumsal alanın kurucu zihniyet referansı olarak devam ettirmenin ciddi riskler taşıdığı söylenebilir. Bu nedenle ülkemizde toplumsal alanın yeniden kurulmasında zihniyet ya da paradigma değişimine gidilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Amerika ve Avrupa'da devlet müdahalesinin yeni biçimi olarak ortaya çıkan "Yeniden Yapısal Düzenleme" ya da "Yeniden Yapısal Uyarılma" politikaları var olanın devamından başka bir şey değildir.

Aslında ana merkezin kendi sorunlarıyla boğuştuğu bir dönemde ortam yeni bir toplumsal modelin geliştirilmesi ve uygulanması için çok uygun görünmektedir. Genelde yapısal dönüşümde dış dinamiklerin sınırlamalarını aşmış, kendi politikalarını uygulayabilen ülkelerin ekonomide daha başarılı olduğunun özellikle altı çizilmektedir (AKP Kitabı, 2010; Öniş, 1999 ve 2006). Bu bağlamda önemli başarılar kaydeden Türkiye, gelecek için daha neler yapılabilir?

- i) Serbest pazarın güçlendirilmesinin her sorunun çözümü olduğu ve bu bağlamda devletin küçültülmesi düşüncesinin hakim kılınması, Türkiye'de devletin güçlenmesi sonucunu henüz tam olarak üretememiştir. Devletin faaliyet alanını daraltma girişimi, farkında olunmadan idari

kapasitesini zayıflatmış, yetkilerini daraltmış ve bunun sonucunda devlet iktidarını küresel aktörlerle paylaşır duruma gelmiştir. Bu nedenle devletin öncelikle idari kapasitesini güçlendirmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle devletin, piyasanın ürettiği dengesizliği ve eşitsizliği dengeleyici ve düzenleyici bir idari kapasiteye erişimi sağlanmalıdır (Öniş ve Şenses, 2007; Gökçe, 2006).

- ii) Toplumsal alanın piyasa mantığına göre inşa edilmesi süreci sonuçları açısından yeniden gözden geçirilmeli ve olumsuz sonuçları engelleyici politika ve stratejiler geliştirerek uygulamaya konulmalıdır. Bu bağlamda öncelikli ve önemli olan; toplumsallaşma ve toplumsal ilişki biçimlerinde, tüketim kalıpları ve yaşam biçiminde, toplum üyelerinin kendi aralarında ve sosyal çevreleri ile iletişim biçimleri ve ilişkilerinde yeni düzenlemelere gitmektir. Bu yöndeki bir düzenlemenin neoliberalizmin koşulları altında ne ölçüde uygulanabilir olduğu kuşkusuz tartışmalıdır.
- iii) Yönetişim görünürde devlet-toplum ilişkisini yeniden düzenlemek için geliştirilmiştir. Ancak gerçekte model, devletin toplumdan uzaklaşmasına ve sermayenin ayrıcalıklı konuma gelmesine yol açmıştır. Bu açıdan ülkemizde söylem olarak kullanımı yaygınlaşmış olan yönetişimin, henüz demokratik bir yönetim tarzı oluşumuna yol açtığı söylenemez. Yönetişimin başarısı bilinçli, katılımcı, hesap sorma yetisinin geliştiği bir toplumsal ve kültürel ortamın varlığına bağlıdır. Toplumsal yapımız ise, henüz bu nitelikten çok uzaktır. Bu saptamamız, yönetişimin uygulanmaması gerektiği anlamında yorumlanmamalıdır. Kastedilen, yönetişim zihniyetinin felsefesinin doğru irdelenmesi ve hak ettiği kadar fazla bir anlam yüklenmemesi gerektiğidir.
- iv) Demokrasi olgusu da serbest Pazar mantığına indirgenmiş ve böylece sosyal adalet, özgürlük, katılım, dayanışma, hoşgörü, diyalog vb. demokratik değerlerin içi boşaltılmış ve araçsallaştırılmıştır. Dolayısıyla toplumsal alan da giderek siyasal ve toplumsal kutuplaşma tarafından şekillenmeye başlamıştır. Bu açıdan demokrasi, devlet-toplum ilişkisinin düzenlenmesinde etkin kılınmalıdır. Bu bağlamda öncelikle devlet ve piyasanın demokratikleştirilmesi ve şeffaflaştırılması kaçınılmazdır.
- v) Kamu hizmeti ve kamu yararı kavramlarının yeniden tanımlanması ve yapılandırılması öncelik arz etmektedir. Zira özelleştirme politikaları, devletin tasfiyesine yol açmış, kamusal istihdamı daraltmış, sendika ve diğer toplumsal örgütlenmeleri zayıflatmış, kamu personel sistemini olumsuz etkilemiş, sosyal hakların tırpanlanmasına yol açmıştır. Bu

nedenle kamu hizmet alanının sınırlarının genişletilmesi ve yatırımın işlevinin sosyalleştirilmesi devletin öncelikli görevi olmalıdır.

- vi) Eğitim, sağlık, araştırma-geliştirme, yoksullaşma, sosyal hizmetler alanında hizmet kalitesi giderek düşmektedir. Böylece toplumun özel sektöre yönelmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum eşitsizlik ve memnuniyetsizlik yaratmaktadır. Sonuçta Devlet-toplum ilişkisinin sağlam bir temele oturtulmasında belirleyici olan güven duygusu zayıflamaktadır. Bu nedenle devletin kaliteyi artırıcı önlemleri alması kaçınılmazdır.

Kuşkusuz neoliberal politika ve stratejiler, toplumsal sorunların tek ana kaynağı değildir. Sorun, neoliberal politikaları sorgulamadan üstlenmek ve uygulamaya koymaktan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle devletin öncelikle küresel sistemle bağıni koparmadan kendi toplumsal koşullarını da göz önünde bulundurarak kendi politika ve stratejilerini geliştirip uygulanması gerekmektedir. Politika geliştirmek ve uygulamak ise ancak güçlü bir devlet kapasitesi ya da güçlü bir idari kapasite ile mümkündür. Bunların gerçekleşebilmesi ise yine yeni bir bakış açısının geliştirilmesine bağlıdır.

#### KAYNAKÇA

**Akarca, A.T. ve A. Tansel (2006).** Economic performance and political outcomes: An analysis of the Turkish parliamentary and local election results between 1950 and 2004, *Public Choice* (2006) 129, ss. 77-105, <http://ideas.repec.org/a/kap/pubcho/v129y2006i1p77-105.html> (erişim 15.06.2010).

**Akarca, A.T. ve A. Tansel (2007).** Social and Economic Determinants of Turkish Voter Choice in the 1995 Parliamentary Election, *IZA Discussion Paper No. 2881*, June 2007, [ftp://recep.iza.org/RePEc/Discussionspaper/dp\\_2881.pdf](ftp://recep.iza.org/RePEc/Discussionspaper/dp_2881.pdf). (erişim 15.06.2010).

**AKP Kitabı (2010).** Bir Dönüşümün Bilançosu. Bülent Duru ve İlhan Uzel (ed.), Phoenix Yayınevi, 2010.

**Bayramoğlu, S. (2005).** Yönetişim Zihniyeti, Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü, İstanbul.

**Bourdieu, P. (1998).** Act of Resistance: Against the New Myths of Our Time, Cambridge, (Akt. Aykut Çoban, Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar, *Praksis* 7, ss.117-164.

**Candeias, M. (2009).** <This party is so over...> - Krise, neuer Staatsinterventionismus und grüner New Deal, Eds. Mario Candeias/Rainer Rilling, *Krise, Neues vom Finanzkapitalismus und seinem Stat*, Rosa-Luxemburg Stiftung, Berlin, ss. 10-37.

**Candeias, M. (2008).** Finanzkrise und neuer Staatsinterventionismus, Standpunkte 24/2008, ss. 1-10.

**Çoban, A. (2002).** Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar, *Praksis*



7, ss. 117-164.

**Demirovic, A. (2009).** Krise und Kontinuität, Die Reorganisation des neoliberalen Kapitalismus, Eds. Mario Candeias/Rainer Rilling, Krise, ss. 38-52.

**Denhardt, Janet V. Ve Robert B. Denhardt (2006).** The New Public Service Sharpe Inc., USA.

**Foucault, M. (1991).** Governmentality, Eds. G. Burchell/C. Gordon/P. Miller, The Foucault Effect: Studies in Governmentality, London, ss. 87-104.

**Fukuyama, F. (2005).** Devlet İnşası. 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul.

**Gambetti, Zeynep (2009).** İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi, İÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:40 (Mart 2009), ss. 143-164.

**Gökçe, G. (2006).** Devleti Yeniden Keşfetmek: Devlet Gücünün Göstergesi olarak İdari Kapasite, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 8, Sayı 3 (2006), ss.203-230.

**Gökçe, G. (2007).** Güçlü ve Zayıf Devlet Tartışmaları Bağlamında Türkiye, Konya.

**Gül, S. S. (2004).** Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısacasında Refah Devleti, İstanbul.

**Güler, B. A. (1996).** Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, Yapısal Uyarılama Politikaları, Ankara.

**Güler, B. A. (2005).** Devlette Reform Yazıları, Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona, Ankara.

**Güler, B. A. (2003).** Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye, Praksis, Kış Bahar, ss. 93-116.

**Güzelsarı, S. (2008).** Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü, Türkiye'de Mali İdarede Yeniden Yapılanma, İstanbul.

**Jessop, B. (1982).** The Capitalist State, Oxford: Martin Robertson.

**Jessop, B. (1992).** State Theory, Putting the Capitalist State in its Place, Pennsylvania.

**Kerman, U. (2006).** Türkiye'de Devletin Küçültülmesi Sorunu, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**Keyman, E. F. (2008).** Küreselleşen Dünyada Türkiye ve Demokratikleşme, Süreçler, Sorunlar, Aktörler, Bilgesam, Rapor No.7.

**Panitch, L. (2009).** <Rückkehr> des Staates. Zur Rolle der USA in der Krise, Eds. Mario Candeias/Rainer Rilling, Krise, ss. 84-95.

**Pierson, C. (2000).** Modern Devlet, Çev. Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları.

**Posner, Richard A. (2009).** Kapitalizmin Çöküşü, Bizim Kitaplar.

**Öniş, Z. (1999).** State and Market, The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective, Bogaziçi University, İstanbul.

**Öniş, Z. (2006).** Varieties and Crises of Neo-Liberal Globalization: Argentina, Turkey and the IMF, Third World Quarterly, Vol.27, No.2 (2006), [http://home.ku.edu.tr/zonis/Argentina, pdf.](http://home.ku.edu.tr/zonis/Argentina.pdf) (erişim 14.06.2010).

**Öniş, Z. Ve F. Şenses (2007).** Global dynamics, domestic coalitions and a re-active state: Major policy shifts in post-war Turkish economic development, METU Studies in Development 34 (December), 2007, ss.251-286.

**Özatat, Fatih (2009).** Finansal Krizler ve Türkiye. 1. Basım, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık.

**Rilling, R. (2008).** Finanzmarktkrise - Ende des Neoliberalismus? Und die Linke? Standpunkte 23/2008, ss. 1-8.

**Tabb, William K. (2008).** ABD Kapitalizminin Finansal Krizi, Neoliberalizm ve Kriz. 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

**Tilly, C. (2001).** Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara.

**TÜİK (2008).** Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 6, Eylül 2008, <http://www.tuik.gov.tr> (erişim 15.05.2010)

**TÜİK (2010).** İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri, Dönem 2009, 24.06.2010, <http://www.tuik.gov.tr> (erişim 24.06.2010)

**Wallerstein, I. (2004).** Dünya Sistemleri Analizi, Çev. Nuri Aksoy ve Enver Abadoğlu, İstanbul.

**Wallerstein, I. (1998).** Liberalizmden Sonra, İstanbul.

**Wolff, R. (2009).** Nach dem Neoliberalismus, Szenarien der Krisenbearbeitung und sozialistische Strategie, Eds. Mario Candeias/Rainer Rilling, Krise, ss. 106-118.